

TRAKŲ MIESTO GYVENTOJŲ POŽIŪRIS Į KULTŪROS IR GAMTOS VERTYBIŲ APSAUGĄ, SOCIOLOGINIS ASPEKTAS

ALGIMANTAS STANKEVIČIUS

Trakų istorinis nacionalinis parkas

Ir XX amžius ilgaamžėje Trakų istorijoje nebuvo laimingas. Miestas ir jo apylinkės kentėjo per karus, milžiniškus gaisrus, socialines revoliucijas, beveik neliko vietinių gyventojų. Bet nepaisant to, Trakuose ir apy miestyje išliko unikalūs kultūros ir gamtos paveldo kompleksai, kurių išsaugojimas ir panaudojimas modernios visuomenės gyvenimui yra nepaprastai svarbus tikslas Trakams ir Lietuvai.

Patikimiausias kultūros paveldo vertybių išsaugojimo būdas – išsaugoti patį kultūros subjektą – žmonių bendriją, miesto ar kaimo bendruomenę, kuri intensyviai jas naudotų ir nuolat tvarkytų. Trakų istoriniame nacionaliniame parke pagrindiniai kultūros saugotojai turėtų būti čia gyvenantys žmonės. Ši teritorija negali tapti užkonservuota ir atspindinti tik vieną tam tikrą istorinį pjūvį. Čia turi atsispindėti ne statiška įvairiausių vertybių būklė, o jų kitimo procesas, užtikrinantis vertybių perimamumą, tradicijų nenutrūkstamumą, vietovės savitumą. Svarbiausia yra pačių to savitumo garantų – vietos gyventojų – pozityvus nusiteikimas saugomų vertybių atžvilgiu, kartu garantuojant jiems kultūros bei, jos pagrindu, ekonominę laisvę ir saviraišką. Tai sudėtinga Trakuose, kur absoliuti gyventojų dauguma yra atvykėliai iš kitų Lietuvos ar buvusios Tarybų Sąjungos vietų, o dabar jau ir kitų šalių.

Be jokios abejonės, visa, kas pasakyta apie kultūros paveldą, visiškai tinka ir gamtos paveldui bei gamtos vertybėms apibūdinti. Apskritai šios dvi paveldo – kultūros ir gamtos – rūšys skiriamos dirbtinai ir tik analitiniam patogumui. To daryti nevertėtų. Net Trakų istorinio nacionalinio parko steigimo tikslai yra nusakyti nedviprasmiškai – jis yra įsteigtas istoriniam Lietuvos valstybingumo kultūriniam centrui Trakuose su jo autentiška gamtine aplinka išsaugoti. Prof. J. Bučas teigia, kad bet kurios teritorijos savitumas priklauso nuo dviejų pagrindinių jo struktūros segmentų – landšafto, kuriame tauta gyvena, pobūdžio ir kultūros paveldo, kurį tauta jame palieka.

Todėl istoriškai susiklosčiusios kultūros ir gamtos vertybės vertintinos kaip ekonominis, t.y. turistinis resursas, kuris protingai, išsaugomai ir taupiai naudojamas ir vertinamas kaip vientisas kultūrinis, gamtinis ir ekonominis kompleksas ir yra sąlyga sveiko ir harmoningo žmogaus raidai. O pagrindinis Trakų istorinio nacionalinio parko uždavinys – išsaugoti ir eksponuoti savitą krašto kultūrą ir valstybės istoriją reprezentuojančias vertybes kartu su

gamtinė aplinka ir gyventojais, kaip sistema, kurią šios vertybės socialiai ir ekonomiškai įprasmina.

Bet kokia kultūros ir gamtos paveldo apsauga (kaip ir bet koks kitoks žmogaus veikimas) nėra pats sau tikslas, o tik priemonė tikslui – išugdyti sveikam ir harmoningam žmogui – pasiekti.

Trakų miesto ir apymiesčio sociologai nėra tyrinėję pakankamai. Bet per paskutinius vienuolika metų yra atliktos bent dvi reprezentatyvios gyventojų apklausos, per kurias ir buvo aiškinamasi gyventojų požiūris į juos supančias kultūros ir gamtos vertybes, jų būklę, naudojimo būdus ir galimybes. Čia pateikiama tik nedidelė dalis turimos sociologinės informacijos, surinktos anketinių tyrimų metu.

Pirmasis anketinis tokio pobūdžio gyventojų tyrimas buvo atliktas dar 1992 metais tuometinio Filosofijos ir sociologijos instituto specialistų, vadovaujamų šiandien jau šviesaus atminimo prof. habil. dr. Zigmo Morkūno. 2000 metų vasarą Vilniaus pedagoginio universiteto Regioninės geografijos katedros dėstytojai ir studentai surengė dar vieną Trakų miesto gyventojų apklausą. Ši apklausa buvo surengta remiantis dar prieš aštuonerius metus Filosofijos ir sociologijos instituto specialistų, vadovaujamų prof. habil. dr. Z. Morkūno parengtos anketos ir tyrimų metodikos pagrindu. Iš esmės buvo pakartotas 1992 metų tyrimas, jį aktualizuojant, pritaikant šiandienos poreikiams ir tyrimo tikslams. Tokie pakartotiniai miestų tyrimai Lietuvoje yra gana reti ir labai vertingi įvairios problematikos Trakų miesto tyrimams.

Tiek 1992, tiek 2000 metais daugiausia dėmesio buvo skiriama kultūros ir gamtos vertybių apsaugos problemoms nagrinėti.

Apklausos buvo reprezentatyvios ir jose dalyvavusių respondentų demografinės ir socialinės charakteristikos iš esmės atitinka viso Trakų miesto gyventojų struktūrą.

Valdant Trakų senamiesčio ir apymiesčio kaimų plėtrą ir svarbiausia, kultūrinių verčių atkūrimą, atskirų objektų regeneravimą, labai svarbu išsiaiškinti, kaip gyventojai žiūri į senamiesčio atkūrimo tikslą ir to tikslo įgyvendinimo būdus. Todėl kaip vienas esminių klausimų anketoje buvo pateikiamas šis: „Sąlygiškai galima išskirti kelis požiūrius į senamiesčio atstatymą, regeneravimą. Kokio prisilaikote Jūs? (pažymėkite tik vieną atsakymą)“. Buvo pateikti keturi atsakymo variantai, kurie reiškia lyg ir keturis galimus būdus, požiūrius, galų gale keturias koncepcijas:

pirma – *Visiškas tikrojo (autentiškojo) senamiesčio atstatymas* – mūsų nuomone, tai būtų normatyvas arba optimali ir pažangiausia koncepcija ar požiūris;

antra – *Dalies tikrojo (autentiškojo) senamiesčio atstatymas* – iš dalies normatyvinė arba optimali koncepcija;

trečia – *Išsaugoti tik tai, kas dar nesugriuvę, ir pritaikyti šių dienų reikmėms*, t. y. dabar populiarį, pusiau nomadinę (klajoklinę) regeneravimo koncepcija;

ketvirta – *Senus, susidėvėjusius pastatus nugriauti ir jų vietoje statyti naujus, šiuolaikinius* – nomado požiūris ar koncepcija.

Kiekviename iš šių požiūrių ar koncepcijų slypi skirtingas senamiesčio atkūrimo, jo kultūrinių verčių panaudojimo ar regeneravimo tikslas, kurio galima siekti.

Pirmojoje koncepcijoje aukščiausias regeneracijos tikslas yra istorinę ir kultūrinę atmintį turintis, ją atkuriantis ir plėtojantis bendrijos žmogus.

Antrojoje koncepcijoje istorinę ir kultūrinę atmintį turintis žmogus yra tik iš dalies svarbus tikslas.

Trečiojoje koncepcijoje žmogui, kaip istorinę ir kultūrinę atmintį išsaugančiam, atkuriančiam ir plėtojančiam subjektui, beveik nebelieka vietos – čia pirmenybė teikiama ekonominiams, politiniams ir kitiems interesams istorijos, kultūros ir gamtos vertybių sąskaita.

Ketvirtojoje koncepcijoje žmogus yra jau tiesiogiai suvokiamas tik kaip priemonė ekonominiams ir kitiems valstybės ar socialinių politinių grupių interesams įgyvendinti. Žmogus, kaip sąmoningas istorijos ir kultūros kūrimo subjektas, čia neturi vietos, todėl nepaisoma ir materialiosios struktūros – jeigu nėra funkcijos kurti kultūrą, išsaugoti kultūrinę tradiciją, tai nereikia ir struktūros – tikrojo senamiesčio atstatymo, nebereikia autentiškumo, pamremto istoriniais šaltiniais, archeologiniais, istoriniais, architektūriniais, etnologiniais, sociologiniais ir t.t. tyrimais, nereikia tų pačių tyrimų, nebereikia visų pastatų, kvartalų, gatvių bei kraštovaizdinio karkaso tiek senamiestyje, tiek apy miestyje, nebereikia kiek įmanoma jungti skirtingas epochas. Kam bobai kibiras, jei šulinys tuščias.

Visuomenės požiūris į senamiesčio atkūrimo, regeneravimo turinį ar koncepciją liudija, kiek bendrija yra kultūringa, kiek išlaikiusi kultūrinę tradiciją, kiek ją brangina ir nori praeitį išsaugoti dabarčiai ir ateičiai.

Tiek 1992, tiek 2000 metais normatyvinės senamiesčio atstatymo koncepcijos laikėsi kas penktas Trakų gyventojas. Palyginimui galima paminėti, kad ankstesniais metais atliktų analogiškų tyrimų duomenimis, šios koncepcijos laikėsi kas trečias Vilniaus gyventojas.

Kaip ir tikėtasi, beveik pusė Trakų gyventojų laikosi antrosios – iš dalies optimalios arba normatyvinės senamiesčio atstatymo koncepcijos. Pažymėtina, kad 1992 metais vertindami ją rėmėsi 54% respondentų, o 2000-aisiais jau tik 47%.

Trečioji yra dabar populiariausia egzistuojanti kultūros vertybių atkūrimo ar regeneravimo koncepcija. Taigi pusiau nomadinį, trečiąjį požiūrį į senamiesčio atkūrimą ar regeneravimą 1992 metais išreiškė 14% Trakų gyventojų, o 2000 metais – 22%.

Ketvirtoji koncepcija logiškai, miesčionio požiūriu, atrodytų išsamiausia ir pagrįsta, išreiškia požiūrį, jog praeitis jau negrįš, o ateities dar nėra, dar neatėjusi. Todėl reali tik dabartis, kurią reikia maksimaliai išnaudoti, negailestingai nušluojant sutriušusius, dabarčiai trukdančius, brangios priežiūros reikalaujančius senovės relikvus ir artefaktus. Viskas turi būti skirta vienadienio pelno, naudos principui. Bet tokio – nomadinio požiūrio 1992 metais laikėsi kas dešimtas Trakų gyventojas, o 2000 metais – tik kas dvidešimtas.

Turint galvoje, jog trečiojo ir ketvirtojo senamiesčio atkūrimo ar regeneravimo požiūrio laikosi ketvirtadalis Trakų (panaši situacija ir Vilniuje) gyventojų, tenka pripažinti, jog tai – nemenkas dydis, juolab kad normatyvinės koncepcijos atstovai tesudaro tik penktadalį respondentų. Vadinas, ir pažangos procesą užtikrinti ir garantuoti gana sunku.

Kita vertus, šį labai kritišką Trakų gyventojų požiūrį gerokai sušvelnina jų požiūris į kitus senamiesčio revalorizacijos, atkūrimo klausimus. Tyrimo metu buvo aiškinama, kad regeneruojant senamiestį, kyla nemažai problemų pagrindžiant projektus archeologiniais,

istoriniais, technologiniais ir kt. tyrimais, statybos darbų vykdymo metodais (nesant specialios technikos ir specialios statybos technologijos, tenka išgriauti viską ir atstatyti maketa) ir klausama, ką reikėtų tokiu atveju daryti. Du trečdaliai Trakų gyventojų (1992 metais – 71% ir 66% – 2000 metais) pažymėjo atsakymą, kad reikia imtis rekonstruoti dabar, suradus ir parengus restauravimo specialistus, sukūrus ir pritaikius praeityje naudotas medžiagas ir techniką ir veiklos būdus, t. y. pasisakė už pirmąją, normatyvinę regeneravimo koncepciją, kuri šiuo atveju reiškia ir senųjų technologijų, darbinės tradicijos atkūrimą ir pritaikymą moderniam gyvenimui. O atsakymą, kad reikia imtis rekonstruoti dabar nemažai prarastą vidinę istorinę pastatų ir gatvių struktūrą, pažymėjo kiek daugiau nei penktadalis Trakų gyventojų.

Gyventojai buvo prašomi įvertinti kultūros palikimo, gamtos vertybių kompleksų svarbą.

2000 metais 88% respondentų kaip labai svarbų objektą įvertino Trakų Salos pilį (1992 – 95%). Tai natūralus ir suprantamas požiūris – Salos pilis jau seniai tapo Trakų simboliu. Todėl tyrinėtojai buvo maloniai nustebinti, kai 2000 metais 63% (1992 – 16%) respondentų labai svarbiu kultūros palikimo objektu įvardijo ir dar taip neseniai visų užmirštą Pusiasalio pilį – Trakų miesto lopšį.

Pažymėtina, kad net 77% respondentų pažymėjo, kad Trakams nepaprastai svarbu yra išsaugoti nuostabią gamtinę aplinką su ežerais ir miškais, pelkėmis ir pievomis. Gamtinė Trakų aplinka daro miestą unikalų, nepakartojamą ir gyventojai tai puikiai suvokia. Žmonės jau daug geriau vertina ir Užutrakio dvaro sodybos svarbą – net 60% respondentų 2000 metais (1992 – 18%) teigė, kad ji labai svarbi miestui. Palankiai vertinama ir Užutrakio funkcija, nustatyta Vyriausybės nutarimais ir teritorinio planavimo dokumentais – Užutrakio dvaro sodybą pritaikyti atviram visuomenei Lietuvos valstybės politinės reprezentacijos centrui daugiau ar mažiau pritaria 85% miestelėnų.

Net 68% respondentų teigia, kad labai svarbus kultūros palikimo objektas yra pats Trakų miestas, kaip visuma.

Tradiciskai kaip reikšmingi yra vertinami kulto pastatai – bažnyčia, cerkvė ir kenesa. Nauja yra tai, kad apie 81% trakiškių įsitikinę, kad svarbūs ar net labai svarbūs ir senieji mediniai miesto pastatai. 1992 metų tyrimo metu fiksuota, kad šie objektai beveik absoliučiai yra neįdomūs ir nereikšmingi.

Kiek mažiau dėmesio respondentai skiria Trakų apyimietyje esančių entnografinių kaimų reikšmei – tik 25% miestiečių įsitikinę, kad šių kaimų tvarkymas ir priežiūra yra svarbūs ir pačiam miestui.

Apskritai pažymėtina, kad po dešimtmečio fiksuota, jog Trakų gyventojai žino ir vertina jau gerokai daugiau kultūros paveldo objektų mieste ir apyimietyje, juos laiko reikšmingais, susijusiais ir neatskiriama visos kultūrinio ir gamtinio Trakų komplekso segmentais.

Labai įdomi ir Trakų senamiesčio, kaip kultūros ir istorijos paminklo, vertinimo dinamika: jei 1992 metais 47% respondentų Trakų senamiestį vertino kaip tarptautinės reikšmės paminklą, tai 2000 metais taip manė jau 62% apklaustųjų. 1992 metais Trakų senamiestį kaip regioninės (Rytų Europos) reikšmės paminklą vertino 19% respondentų, 2000 metais –

jau 21% ir tik 4% kaip ir prieš dešimtmetį apskritai abejoja Trakų senamiesčio kultūrine verte.

Tokie rezultatai liudija, kad yra atliekamas tam tikras darbas darbas formuojant visuomenės nuomonę, adekvačiai ir laiku informuojant žmones apie vykstančius procesus.

Toks trakiškių požiūris į savo miesto kultūrinio palikimo išsaugojimo būdus teikia vilčių, kad Trakų senamiestis turi ateitį kaip didžiulės vertės kultūros ir istorijos paminklas.

2000 metų anketinės apklausos metu buvo surinkta labai įdomių duomenų apie trakiškių ekonominę padėtį, socialinių problemų vertinimą, identifikaciją su gyvenamąja aplinka ir daug kitų duomenų.

Pateikiama tik maža tyrimo medžiagos dalis leidžia teigti, kad apskritai yra gana pozityvus gyventojų požiūris į saugomos teritorijos statusą Trakuose. Palanki ir demografinė situacija, kurią labai lemia Vilniaus, didžiausio ir dinamiškiausiai besiplečiančio Lietuvos miesto, artumas. Ši aplinkybė – Trakų ir jų apylinkių, t.y. Trakų istorinio nacionalinio parko stipri aglomeracija su Vilniumi yra ir ekonomiškai labai palanki, bet kartu ir problemiška.

Neabejotina, kad anketiniai tyrimai suteikia labai daug ir vertingos informacijos, tenkinančios įvairius akademinis interesus, naudotinus valdant, priimant sprendimus, bet tai nėra ir negali būti vienintelis sociologinio tyrimo tkslas. Gana vaisingi ir informatyvūs turėtų būti, sakysim, tik pradėti taikyti tyrinėjant Trakų miestą dokumentų, tekstų analizės, istoriniai-demografiniai ir kt. tyrimo metodai, kurie labai svariai papildytų jau turimą sociologinių duomenų bazę.

LITERATŪRA:

1. Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. Trakų miestas ir pilys. – V., 1991.
2. Bučas J. Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai. – K., 1993.
3. Bučas J. Kraštovarkos pagrindai. – K., 2001.
4. Stanaitis S., Birgelytė A. Trakų gyventojų amžiaus ir lyties struktūros dinamika XX amžiuje//Geografijos metraštis. 2001.
5. Trakai: dabartis ir perspektyvos (sociologinis aspektas). – V., 1995.

THE SOCIOLOGICAL ASPECT OF VIEWS HELD BY INHABITANTS OF THE TOWN OF TRAKAI. REGARDING THE CONSERVATION CULTURAL AND NATURAL TREASURES

Summary

During the past eleven years at least two representative public sociological surveys have been carried out, during which light was shed on the views held by local inhabitants into the conditions, use and opportunities of the cultural and natural treasures that surround them.

The first questionnaire survey of this kind was carried out back in 1992 by specialists from the Philosophy and Sociology Institute, headed by the late Professor Zigmās Morkūnas. In summer 2000 lecturers and students from the Regional Geography Department of the Vilnius Teacher–Training University polled the inhabitants of Trakai once more. This poll was carried out on the basis of the questionnaires and methodology developed eight years previously by Professor Morkūnas's team. In effect the 1992 survey was repeated while making it more relevant to today's needs and research aims.

Most attention was focused in 1992 and 2000 on the problems of researching attitudes to cultural and natural monument protection.

Primarily inhabitants were asked to assess the value and importance of their cultural heritage and the natural environment.

As many as 88% of those surveyed said that Trakai Island Castle was important. This is a natural and understandable view, for the Island Castle became a civic symbol long ago. Therefore researchers were pleasantly surprised that 63% of those surveyed said that the Peninsula castle, the cradle of Trakai, which until recently had been completely forgotten by most people, was a very important cultural object. As many as 77% of people noted that the preserved wonderful natural environment with its lakes, forests, marshes and meadows is particularly important for Trakai. Trakai's natural environment makes the town unique and local inhabitants understand this perfectly well. People already value the Užutrakis Manor Park much more and as many of 60% of those polled recognise its great importance for the town. As many as 68% of people claim that the town of Trakai as a whole is in itself a very important object of cultural heritage.

Religious buildings are traditionally valued, such as the Catholic church, the Orthodox and the kenestet. Approximately 81% of Trakai residents were convinced that the town's old wooden buildings are important or very important.

Trakai's Old Town is regarded very highly as an important cultural and historical monument. Of those polled 62% regarded it as a site of international importance, 21% said it was

of region (east European) importance and only 4% doubted the cultural value of the Old Town.

Trakai townspeople are inclined to select very civilised ways for rebuilding the Old Town: almost half (47%) think that the core of the Old town bordered by the Peninsula castle and Karaimų St should be preserved very carefully. In other parts of the Old Town those polled would choose various methods for renovating the area. 18% are convinced that the whole of the authentic Old Town should be restored in full. This could be called an idealistic view. Only 5% hold a nomadic view that all that is old should be pulled down and that only buildings they regard as well-preserved and significant should be left in the town. The views held by Trakai townsfolk regarding the preservation of their cultural heritage gives grounds for hope that the Old Town of Trakai has a future as a monument of great cultural and historical value.